

Atte Jongstra. *Familieportret. Essays. Contact*

Sterne, Multatuli, Apuleius, Montaigne, Brakman, Gogol, Teirlinck, Madame Blavatsky - het is een wonderlijk gezelschap dat Atte Jongstra om zich heen heeft verzameld in zijn essaybundel *Familieportret*. De titel is uiteraard niet toevallig gekozen. 'Wat er ook wordt besproken in de essays zoals ik me die voorstel, het gaat in wezen altijd over de essayist zelf', lezen we in de tekst die als inleiding dient. Weliswaar ontbreekt de maker zelf op het familieportret, maar wat we te zien krijgen zegt minstens zoveel over hem als over de afgebeelde familieleden.

In een *literair* familieportret geldt dat a fortiori, aangezien de verwantschap niet op toeval berust, maar op keuze. Over die keuze schrijft Jongstra losjes: 'In mijn hoofd dreven enkele schrijvers rond, of boeken van schrijvers, die vooralsnog maar niet wilden verdwijnen. Kennelijk hadden ze iets met mijn werk te maken, anders waren ze allang verzonken'. Het had dus ook anders gekund, misschien. Maar dan was Jongstra vast niet de schrijver geworden die hij nu is.

Veel in de essays zal de lezers van zijn romans en verhalen bekend voorkomen: de liefde voor het sentimentele pathos van de negentiende eeuw, het belang van de retorica (veel van Jongstra's familieleden blijken 'redenaars' te zijn geweest, of toch op z'n minst 'praters'), de fascinatie voor het bizarre en het occulte, de hang naar het Hoge Noorden, en - vooral - de nadruk op het poëtische.

Jongstra houdt van wat hij noemt: 'opengewerkt proza'. Proza dat, als het Centre Pompidou in Parijs, de geheimen van de constructie niet verbergt maar open en bloot laat zien. Opvallend vaak slaagt hij erin, bij Gogol, bij Multatuli, bij Sterne, bij Brakman, in het vertellen zelf het hoofdthema van de vertelling te herkennen. Vandaar dat hij de concrete inhoud van hun romans met achteloos gemak aan 'het toeval' kan toeschrijven. Ook dat geeft aan het familieportret het karakter van een - indirect - zelfportret: in Jongstra's eigen werk is het net zo.

Deze methode (want de omarming van het toeval leidt allerminst tot willekeur) heeft Jongstra niet eerder zo helder en expliciet zichtbaar gemaakt als in deze essays. Wie in *De psychologie van de zwavel*, *Groente* of *Het Huis M.* tussen alle grappen, digressies en anekdoten het spoor bijster is geraakt of nooit heeft kunnen vinden, doet er goed aan *Familieportret* lezen. De lezer krijgt, zoals Jongstra zelf ergens schrijft naar aanleiding van Brakman, een 'sleutelbos' in handen waarmee heel wat tot dusver gesloten deuren kunnen worden geopend.

Achter een geopende deur zit bij Jongstra alleen nooit de oplossing van het raadsel. Er kan van alles tevoorschijn komen, maar even groot is de kans op een volgende deur. Klaar ben je nooit, en dat is precies de bedoeling: het gaat erom in beweging te blijven. Wel heel letterlijk blijkt dat uit dit *Familieportret*, waar niemand - ook de maker niet - erin slaagt een moment stil te zitten.

In de essays is voortdurend sprake van routes, tochtjes, reizen, dwaalwegen, sluiproutes. Multatuli's *Millioenenstudien* wordt als een 'reisroman' voorgesteld en de lezer mag mee, voor het essay over Gogols *Dode zielen* worden we in een koets geladen, aan het eind van het essay over Sterne voelt Jongstra zijn 'uitgedraafde handen'. Rusteloosheid is regel. Maar net als bij het toeval in de vertelling, berust al

dat reizen en bewegen niet op willekeur: het wordt geleid door een intern kompas, door Jongstra ook wel 'intuïtie' genoemd.

Bij de essayist is dat kompas uiteraard gericht op de auteurs die hij behandelt; hij 'cirkelt' om hen heen, 'op zoek naar waar de kern van hun schrijverschap zich zo ongeveer zou kunnen bevinden'. Bij de bedoelde auteurs blijkt het kompas vrijwel steeds gericht te zijn op niets minder dan het allerhoogste, op de 'Waarheid' of - nog liever - op 'Alles', al vergeet Jongstra niet te vermelden dat ze geregeld met 'Niets' genoegen moeten nemen.

Het reizen en bewegen is altijd ook een zoeken. Naar het 'Zyn' bij Multatuli, naar de Isis-mysteriën bij Apuleius, naar de 'condition humaine' bij Montaigne, naar de 'Natuur' bij Goethe. Over Goethe staat overigens geen essay in de bundel, maar in het slotessay 'Over Alles of Niets' is wel een korte vertaalde tekst van hem opgenomen over 'De Natuur'. Daarin bijt de slang in zijn eigen staart. Want wat blijkt? De natuur die 'alles' is, bestaat in de eerste plaats uit beweging: 'Ze verandert zich eeuwig en is geen moment stil in zichzelf'. Niet anders is het bij het 'Zyn' van Multatuli: bewegen en voortgaan blijken er de 'voorwaarde en bestemming' van te zijn.

Jongstra formuleert het wat minder verheven: 'In mijn familie gaat het gezegde dat het niet uitmaakt waar je begint, evenmin waar je uitkomt, het gaat om de tocht zelf'. Daarom laten hij en zijn familieleden zich zo gemakkelijk door de taal op sleeptouw nemen. Het toeval dat in de woorden schuilt, krijgt bij hen alle kans, omdat ze ervan overtuigd zijn dat alleen op die manier recht wordt gedaan aan de werkelijkheid met haar talloze mogelijkheden. 'Realisme', noemt Jongstra dat, in weerwil van wat de literatuurgeschiedenis onder die aanduiding pleegt te verstaan.

Zijn realisme gaat ervan uit dat de werkelijkheid zich nooit volledig laat betrappen. Wèl kun je er soms door overweldigd worden, op een manier die sprakeloos maakt. Jongstra overkomt dat vooral in het Noorden, waar de Zweedse bossen of het Ijslandse vulkaanlandschap hem met 'angst en verrukking' vervullen. Onder indruk van deze waarlijk *sublieme* emotie, moet hij constateren dat hier blijkbaar 'krachten' aan het werk zijn 'die de nuchterheid te boven gaan'.

Alleen een echte 'realist' heeft geen problemen met zo'n bekentenis. Voor hem zit de werkelijkheid boordevol geheimen, en zodra hij begint te schrijven zal hij dat doen op een manier die het geheim zo goed mogelijk intact laat. Zijn tekst zindert van de suggesties en de mogelijkheden, alleen de oplossing zit er niet bij, want die zou het mysterie, het raadsel en dus ook het realisme meteen om zeep helpen. Om die reden kan Madame Blavatsky voor Jongstra uitsluitend een 'ideale vrouw' blijven; met haar intensief gebruikte kanalen naar gene zijde valt zij, ondanks de evidentie fascinaties die zij op hem uitoefent, buiten zijn werkelijkheid.

Voor de overige schrijvers in *Familieportret* is dat anders, zelfs voor de schizofrene dichter Arno Brekvel. Onder dit pseudoniem pleegt Jongstra zijn poëzie te publiceren en van dat pseudoniem is een korte 'biografische schets' opgenomen. Schizofrenie vloekt niet met Jongstra's realisme - wie de oneindige veelheid aan mogelijkheden tegemoet wil komen heeft er misschien zelfs baat bij. Geen wonder dus dat de meeste verwanten die Jongstra een plaats in zijn bundel

heeft gegeven een beetje aan de kwaal lijken te lijden. Of zou schizofrenie besmettelijk zijn?

Je zou het de schrijvers zelf moeten vragen. Of je neemt genoeg met wat Atte Jongstra hen laat zeggen. Met alle beweeglijkheid waarover zijn pen beschikt, worden die schrijvers door hem binnenste buiten gekeerd, op zijpaden gestuurd, teruggefloten, omarmd, met rust gelaten en weer in hun nekvel gegrepen, net zo lang tot zij uit eigen beweging bereid zijn de familieband (ongeacht het risico van eventuele ziektes) te erkennen.

Gelukkig gebeurt dat allemaal met zoveel merkbare affectie en met zoveel aanstekelijk plezier, dat je ze - in elk geval als lezer - moeilijk ongelijk kunt geven.

(NRC Handelsblad, 30-8-1996)